

MÜDERRİS ABDÜLHAMİD HAMDİ EFENDİ (1245-1320/1829-1902)

Celal SÜRGEÇ¹

Geçmişten günümüze kadar Harput, önemli bir ilim ve kültür şehri olmuş, her türlü ilmî faaliyetlerin derin bir hoşgörü ortamında yürütülmüş ve bu özellikleriyle aklî ve naklî ilimler alanında pek çok seçkin düşünür ev sahipliği yapmıştır. Tarihî seyir içerisinde oldukça canlı ve dinamik bir görünüm arz eden bu ilmî ve kültürel hayat içerisinde dini ilimlerin hemen her branşında önemli yapıtlara imza atılmıştır.² İlim dünyasına kazandırdığı pek çok şahsiyetiyle Harput önemli bir merkezdir. Genellikle Elazığlılar tarafından “Yukarı Şehir” diye isimlendirilen Harput, yetiştirdiği bilginler sayesinde bulunduğu bölgenin bir ilim merkezi konumunda olmuştur. Çevredeki beldelerden birçok insanın buraya gelerek ilim tahsil ettikleri de tarihsel bir gerçektir. Hatta bu hususta Şehabettin Sühreverdi’nin Harput için *Makarr-ı Ulema* tabirini kullanması bize göre oldukça anlamlıdır.³ Özellikle bu bölgede varlığını devam ettiren medreseler ve tekkelerde yetişen âlim ve mutasavvıflar, Anadolu’nun ve İslam dünyasının hemen hemen her köşesine ışık tutmuşlardır.

Harput’ta ilim ve irfan geleneğine hizmet eden köklü ailelerden biri de Harputlu Efendigiller ailesidir. Kaynaklar, bu ailenin dedelerinin sekizinci hicri (14/15. Miladi) asırdan beri Harput’ta ilmi yaymakla meşgul olduklarını yazarlar. Bu ailenin son alim ferdi olan Ömer Naimi Efendigil’in (ö.1962) Beyoğlu Müftüsü iken o zaman orada müsevvit olan eski İstanbul Müftüsü Selahattin Kaya’ya “üç yüz elli yıllık (ilimle meşgul) bir ailenin son ferdiyim.” şeklindeki ifadesi de bunu teyid etmektedir. O zamanlardan asrımıza kadar devam eden gelen bu ilim ocağı olan aileye önceleri “İmam zade Ailesi” denirdi. Bu aileden yetişen alimlerden bir çoğu uzun zaman Harput-Ma’muratü’l-Aziz/Elazığ müftülüğü yaptığı için mahalli söyleyişle “Müftügil” diye tanınmıştır. Ancak sonraları “Efendigil” namıyla anılmaktadır. Bu ailenin aslının Harput’un “Teştekin” köyünden Harput’a gelip yerleştiği kaydedilmiştir.⁴ Bu ailenin Harput’un ilim ve irfan geleneğine çok önemli katkısı olan

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Harput Eğitim Merkezi Müdürü

² Yeşilyurt, Temel, “Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi”, *FÜİF Dergisi*, S. 7, 2002, 19-20.

³ Demirpolat, Enver, *Türk İslam Düşünce Tarihinde Harputlu Müellifler-1*, Ankara, 2013, s.122-126.

⁴ Arslan, Ahmet Turan, “Harput’ta Bir Alim Sülalesi: Efendigil Ailesi”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, (Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman), Elazığ-2005, C.II, s. 77-84.

fertlerinden birisi de Harput'ta yaşamış ve orada vefat etmiş olan Abdülhamid Hamdi Efendi'dir (1245-1320/1829-1902)⁵

1. Hayatı

12 Nisan 1830 (18 Şevval 1245) Pazartesi günü Harput'ta dünyaya gelen Abdülhamid Hamdi Efendi, Mısırlı Bûsîrî'nin (606-695/1213-1295) Kasîde-i Bürde isimli meşhur kasidesinin şârihi Ömer Naîmî Efendi'nin (v. 1299/1881) oğludur.⁶ Tahsil hayatını babasının yanında başarıyla tamamlayan⁷ Abdülhamid Hamdi Efendi, 27 yaşında iken babasından icazetin alarak ilk zamanlar Cevheriyye Medresesi'nde⁸ müderriis olarak görevde bulunmuş⁹, bir süre sonra Molla Köyü'ndeki Ahmed Peykeri Medresesi'nde müderriislik yapmış ve medresenin tamiri için Vakıflar İdaresi'nden gelen tahsisatı Harput'ta bir medrese inşasına kullanmak istemiş, buna muvaffak olamamış ve şikâyet konusu olmuştur. Kendisi bu işin peşini bırakmamış, işi takip etmek gayesiyle 1279/1862 yılında İstanbul'a gelmiş, temaslara başlamış, şikâyetçinin haklı olduğu ve o zamanda Vakıflar İdaresi'nden ikinci bir tahsisatın mümkün olmadığı anlaşıncı iş Sadrazam'a intikal etmiştir. İbnu'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın (1870-1957) babası Emin Paşa tarafın-dan Abdülhamid Hamdi Efendi, Sadrazam'la görüştürülür. Görüşmede, Abdülhamid Hamdi Efendi'nin ilim ve ahlakına hayran kalan Sadrazam Arapkirli Yusuf Kamil Paşa (v. 1293/1876) kendisine çok iltifatta bulunur. En sonunda adına verilmek suretiyle medresenin inşası için nukûd-ı mevkûfe (vakfedilen nakit para) olarak bin altının Abdülhamid Hamdi Efendi'ye verilmesine, medresenin mütevellî ve müderriisliğinin de kendisine verilme-sine ve ayda 500 kuruş maaşla görevlendirilmesini emir buyurmuştur.¹⁰ Bu başarılı seyahat üzerine Abdülhamid Hamdi Efendi sevinçle Harput'a dönmüş, Kamil Paşa Medresesi'ni¹¹ daha güzel bir şekilde genişletmiş; aynı zamanda da Molla Köyü'ndeki Ahmedî Peykeri Medresesi'nin yapılmasında büyük rol oynamıştır. Öte yandan O, Sare Hatun Camii'nin ve harab olmaya yüz tutmuş bulunan Ağa Camii'nin 1306/1889 yılında kubbeli ve minareli bir hale getirilmesinde bizzat öncü olmuştur.

⁵ Tiryaki, Şenol *Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdan fî Haşiyeti Tuhfeti'l-İhvan'ı İnceleme ve Metin*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-2010, s. 20-29.

⁶ İbnu'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, (Haz. M. Kayahan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 816.

⁷ Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, II, İstanbul, 1959, s. 156, 158

⁸ Ağa Camii'nin yanında bulunan, otuz beş öğrencinin öğrenim gördüğü Cevheriyye Medresesi'nde üç müderriis görev yapmakta idi. Aksın, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1999, s. 142.

⁹ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 1996, s. 214.

¹⁰ Bkz. Sunguroğlu, a.g.e., II, s. 158-162; Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 77-83.

¹¹ 1868 yılında yaptırılmış olan Kamil Paşa Medresesi'nde seksen öğrenci öğrenim görmekteydi. Bkz. Aksın, a.g.e., s. 142; Sunguroğlu, a.g.e., II, 162; Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 83

1283/1866 Yılında ise babası Kasîde-i Bürde şarihi Ömer Naîmî Efendi ile birlikte tekrar İstanbul'a gelerek Yusuf Kamil Paşa'ya misafir olmuşlardır. Hediye olarak getirdikleri Harput'un yerli ipekli kumaşlarını Paşa çok beğenmiş, ertesi akşam selamlığa çıktığında Paşa'nın, kürkünü bu kumaşlardan kaplattığını gören misafirler de bundan çok memnun olmuşlardır. Paşa bu hareketiyle misafirlerine karşı memnuniyetini izhar ederek onları bu şekilde taltif etmek istemiştir. Yine bu seyahatlerinde devlet adamlarıyla ve İstanbul'un ileri gelen âlimleri ve edebiyatçılarıyla görüşmüş ve her birinden saygı görmüştür.¹²

Abdülhamid Hamdi Efendi, 1291/1874 senesinde hacca gitmiş, yolculuk sırasında uğradığı Antep, Halep, Şam, Mısır ve Hicaz gibi yerlerde birçok Arap ve Acem âlim ve edibiyle tanışmış, bunlardan da ayrı ayrı hürmet görmüştür.¹³

Hacı Hamdi Efendi ilmi sahada zamanının kutbu denilebilecek bir mertebeye eriştiği gibi maneviyatta da o nisbette ileri gitmiş bir şahsiyetti ki; çocukluğundan beri ismi gibi ahlak-ı hamide sahibi idi.¹⁴

Tarikatlar hakkında da uzun zaman ilmi incelemelerde bulunmuş ve nihayet bunların özünü iyice anladıktan soma Kadiri ve Şazeli tarikatlarının ikisine birden intisap etmiştir. Şazeli tarikatında çok ilerlemiş ve isteyenleri irşat etmiştir. Bu suretle manevî sahadaki takvası ilmi faziletleriyle mütenasip olduğundan bütün sözlerinde, iş ve hareketlerinde Peygamber aleyhisselamın kıymetli yolunu, öğütlerini uygulamaktan bir an geri kalmamıştı. Dinin emirlerini tatbikattaki ciddiyet ve samimiyetine örnek olmak üzere şöyle bir olay nakledilmektedir: Abdulhamid Hamdi Efendi'nin hac yolculuğu altı ay sürmüştü. Hicaz'dan döndükten sonra bu uzun yolculukta namazlarını kazaya bırakıp bırakmadığı kendisine sorulunca şu cevabı vermiştir: “Hamdolsun; bu müddet içinde bir vakit olsun namazlarımı kazaya bırakmadım. Ancak Mekke ve Medine arasında bir ikindi namazını cemaat bulamadığım için yalnız kıldım ki o da gitti gider.”

Hacı Abdülhamit Efendi'nin 1309/ 1893 yılında Sare Hatun Camii'nde minber ile mihrap arasına oturarak Buhari Şerifi okuttuğu, bir yılda hatmettiği, dersine devam edenlerin çok istifade ettiği rivayet edilmektedir. Yine onun okuttuğu talebelerine yedi defa icazet vermeye muvaffak olduğu, Sare Hatun Camiinde, aralarında oğlu Mehmet Sait ile Mehmet Kemaleddin'in de bulunduğu on beş kişiye icazet verdiği kaydedilmektedir. Defalarca yapılan

¹² Arslan, Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, s. 77-83; Şenol Tiryaki, *Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdan fî Haşiyeti Tuhfeti'l-Ihvan'ı İnceleme ve Metin*, s. 22.

¹³ Arslan, Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, s. 77-83; Şenol Tiryaki, *Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdan fî Haşiyeti Tuhfeti'l-Ihvan'ı İnceleme ve Metin*, s. 22.

¹⁴ Arslan, Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, s. 77-83

müftülük teklifini kabule yanaşmayan Hacı Abdülhamid Efendi yıllarca Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi yüksek ve kutsi ilimlerin öğretimi ile meşgul olmuştur. Uzun süre devam eden ve rahatsız edici derecede seyreden romatizma hastalığına yakalanınca Alet derslerinin öğretimini oğlu Kemaleddin'e bırakarak kendisi ulum-u aliyyenin (yüksek ilimlerin) tedrisine devam etli. Yine bir ramazan başında Burhaneddin el-Merginani'nin (o.593/ 1197) Hanefi Fıkıhına dair olan meşhur eseri el-Hidaye'yi okutmaya başlarmış ancak çok geçmeden hastalığı buna mani olmuştu.¹⁵ O günlerin şahidi olan İshak Sunguroğlu (1888-1977) şöyle demektedir: "... Hastalığı yirmibeş gün kadar sürmüş ve sonunda 29 Nisan 1902 Pazartesi günü akşam ezanından bir saat evvel tilâvet-i Kur'ân, tevhid ve zikr-u fikr-i Rabbanî'den bir an ayrılmaksızın gözlerini hayata kapadı". Ve Abdülhamid Hamdi Efendi ertesi gün Meteris'teki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹⁶ Oğlu Mehmed Kemaleddin Efendi (v. 1866/1939) mezar taşı için şu kitâbeyi yazmış ve babası Abdülhamid Hamdi Efendi'nın vefat tarihini belirtmiştir:

Ey zâir-i ibret-karîn
Bir zâtıdır ki burdadefîn
Abdülhamid Efendi kim
Allâme-i asr-ı güzîn
Olduğuyçün mevî ile
Âlem umûm üzere hazîn
Târihin yazdı Kemâl
Ağladı cümle mü'minîn. (1320-1902)¹⁷

2. İlmî Şahsiyeti

Abdülhamid Hamdi Efendi âlim, edîb, müderri ve çeşitli ilimlere vâkıf bir kişi olarak zikredilmiştir. Abdülhamid Hamdi Efendi, medresede gösterdiği üstün başarısından dolayı genç yaşında medresede ders vermesine izin verilmiştir.¹⁸ Arap, Fars ve Türk edebiyatı üzerinde çok çalışmış olan Abdülhamid Hamdi Efendi, onsekiz yaşında iken 1847 yılında (h. 1263) Gelibolulu Mustafa b. İbrahim'in(v. 1176/1762) Tuhfetü'l-ihvân adlı eserine, Nüzhetü'l-ahdân fî hâşiyeti Tuhfeti'l-ihvân adıyla bilinen mükemmel bir hâşîye yazmıştır. Bu hâşîye medrese talebeleri arasında revaç bulmuş ve Osmanlı Medreselerinde Harputi diye meşhur olmuştur.¹⁹ Aynı yaşta şiire de ilgi duymaya başlamış;

¹⁵ Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 77-83.

¹⁶ Sunguroğlu, a.g.e., II, s. 162; Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 83.

¹⁷ Ey İbret Alan Ziyaretçi! Burada gömülü olan Abdülhamid Efendi'dir. O, asrın seçkin allâmesi olduğu için

Âlem onun ölümüyle üzüntü içindedir. Kemal onun ölüm tarihini yazdı ve bütün müminler ağladı. Bkz. Sunguroğlu, a.g.e., II, s. 162; Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 83.

¹⁸ Sunguroğlu, a.g.e., II, 156; Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, Elazığ, 1998, s. 31.

¹⁹ Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 154;

yazdığı şiirleri bir divançede toplamıştır. Şiire olan ilgisi yalnız Türkçe ile kalmamış, Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Kaside, gazel, kıt'a, müfred gibi kıymetli şiirleri vardır. Bunlardan Şeyhul-islam Arif Hikmet Bey hakkında kaleme aldığı kaside, Şeyhul-islam'ın çok hoşuna gitmiş ve şaire bir kaç rütbe yukarı dereceden ruus vererek onu taltif etmiştir.²⁰ Elsine-i Selase'de şair²¹ olan Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi'nin kendisine Hz. Peygamberin baba ve annesinin müşrik sayılıp sayılamayacaklarına dair sorulan soruya şu şiirle cevap vermiştir:²²

İki alem güneşi, burç-u saadette iken
Valideynine niçin vermiye Mevla şerefi.
Çeşm-i ibretle nazar eyleyiniz gavvasa²³
Alıcakdürrünü, yabana atar mı sedefi?²⁴

Aynı zamanda o, 1856 (h. 1272) yılında 27 yaşlarında iken babası Ömer Naîmî Efendi'den on iki ilimden²⁵ icazet almıştır. Bunun dışında çok kuvvetli hafız olan Abdülhamid Hamdi Efendi Kıraatten de Hafız Yusuf Efendi'den(v. 1300/1883) talim ve usul dersleri alarak Şatıbi merhumun Hırzû'l-Emani namındaki Kıraat-i Seb'a'ya dair meşhur eserini tamamlayıp ilm-i kıraatten de icazetini almıştır.²⁶ Kendisine telif ettiği Nüzhetü'l-Ahdân fî Hâşiyeti Tuhfeti'l-İhvân adlı eser sebebiyle h. 1274 yılında müderrislik görevi verilmiştir.²⁷

Abdülhamid Hamdi Efendi'ye h. 1282 yılında Bursa müderrisliği teklif edilmişse de kendisi, telif ile meşgul olduğunu ifade ederek Bursa'ya gitmemiş ve memleketi Harput'ta kalmayı tercih etmiştir.²⁸ Defalarca yapılan müftülük teklifini reddeden Abdülhamid Hamdi Efendi yıllarca tefsir, hadis, fıkıh gibi yüksek ve dînî ilimlerin öğretimi ile meşgul olmuştur.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal kendisini Harput'ta ziyaret etmiş ve ondan bahsederken, İstanbul ve diğer vilayetlerde rastladığı büyük âlimler arasında

²⁰ Arslan, Ahmet Turan, "Harput'ta Bir Alim Sülalesi: Efendigil Ailesi", s. 77-83; *Dünü ve Bugünüyle Harput*, C.II, s.80

²¹ Arslan, Ahmet Turan, "Harput'ta Bir Alim Sülalesi: Efendigil Ailesi", s. 77-83; *Dünü ve Bugünüyle Harput*, C. II, s.83-84;

²² Demirpolat, Enver, *Türk İslam Düşünce Tarihinde Harputlu Müellifler-1*, s.122-126.

²³ Gavvas: İnci arayan dalgıç demektir.

²⁴ Memişoğlu, Fikret, *Harput Divanı*, s.57.

²⁵ Oniki İlim: Sarf, nahiv, belâgat, mantık, fıkıh usûlü, tefsir usûlü, hadis usûlü, kelâm, fıkıh, tefsir, hadis ve akâid.

²⁶ Sunguroğlu, a.g.e., II, 160.

²⁷ Tiryaki, Şenol, a.g.e, s. 20-29, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (MKT. MHM.), Dosya No: 119, Gömlek No: 78.

²⁸ Tiryaki, Şenol, a.g.e, s. 20-29, BOA, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL), Dosya No: 710, Gömlek No: 62/2.

Abdülhamid Hamdi Efendi'nin benzeri az bulunur bir kişiliğe sahip olduğunu, dolayısıyla onun Türklüğün medar-ı iftiharı olduğunu yazmıştır.²⁹

Hacı Abdülhamid birçok ilim ve irfan erbabıyla da gıyaben dostluklar kurmuş, onların takdirlerini kazanmıştı. Mesela bunlardan Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/1896) ile Adanalı Addünnafi (v. 1308/1891) yazdıkları bazı eserleri bastırmadan önce Abdülhamid Hamdi Efendi'ye gönderirler, onun muvafakatını almadan baskıya vermezlerdi. Sırrı Paşa ile bu samimi dostlukları onyedi sene kadar sürmüştür.³⁰

Uzun süre devam eden ve rahatsız edici derecede seyreden romatizma hastalığına yakalanınca alet derslerinin³¹ öğretimini oğlu Kemaleddin'e bırakarak kendisi ulûm-u âliyenin³²(yüksek ilimlerin) tedrisine devam etti. Yine bir ramazan başında Burhaneddin el-Mergînâni'nin (v. 593/1197) Hanefî fıkhrına dair meşhur eseri el-Hidâye'yi okutmaya başlamış ancak çok geçmeden hastalığı buna mâni olmuştur.

Hacı Abdülhamid Hamdi Efendi, 1893 (h. 1300) tarihinde Sara Hatun Camii'nde minber ile mihrabın arasında Buhari şerif okutmuş ve talebeleri bu derslerden çok istifade etmişlerdir. Çok sayıda öğrenci yetiştiren Abdülhamid Hamdi Efendi, talebelerine yedi defa icazet vermeye muvaffak olduğu, 1894 (h. 1312) yılında Sara Hatun Camii'nde, aralarında oğlu Mehmet Said ile Mehmet Kemaleddin Efendi'nin³³ de bulunduğu on beş kişiye icazet verdiği kaydedilmektedir.³⁴

3. Telif Ettiği Eserler

Harputlu Abdülhamit Hamdi Efendi'nin tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1-Divânçe-i Eş'ar: Şiirleri küçük bir divan teşkil etmeye yeterlidir.³⁵

Arapça, Farsça ve Osmanlıcadan iyi bir şair olan Harputlu Hacı Abdülhamid Hamdi Efendi şiirlerini Hamdi mahlasıyla yazar.

GAZEL (CİĞERDEN)

Cari olup eskim yine mecray-ı ciğerden
Mevc-i gam-i pür cûşîş-i deryay-ı ciğerden.

²⁹ Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 81.

³⁰ Tiryaki, Şenol, *a.g.e.*, s.20-29

³¹ Alet Dersleri-Araç İlimler: Sarf, nahiv, belâgat, mantık, hendese, hesap, heyet, felsefe, tarih ve coğrafyadır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s. 20.

³² Ulûm-ı 'Âliye (Yüksek İlimler): Tefsir, kırâat, fıkıh usûlü, fıkıh, hadis usûlü, hadis, akâid ve tasavvuf gibi ilimlerdir. Bunlar şerî ilimleri anlamaya yardımcı ilimlerdir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 20.

³³ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, s. 169-175.

³⁴ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, s. 156-160.

³⁵ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, s. 162-16; Demirpolat, Enver, *Türk İslam Düşünce Tarihinde Harputlu Müellifler-1*, s.122-126.

Rindane-i bezm-i game mahrem olamazsın
Nuşetmiyecek sağar-i minay-ı ciğerden.
Zir-i ham-i kiysude olan anber-i halın
Nakşi almur dağ-ı süveyday- ı ciğerden.
Yadeyleyicekl'alini pür oldu dü-çeşmim
Yakute-i seyyale-i sahbay-ı ciğerden.
Gözden dökülen kafil-i katre-i eskim
Tutmuş yükünü dün gece sahray-ı ciğerden.
Bir padişah-i hüsne dilin olduğu memluk
Hamdi bilünür suret-i tamgay-ı ciğerden.³⁶

2-Nesayicü'l-Ebkar fi Haşiyet-i Netayici'l-Efkar:Adalı diye meşhur Mustafa b. Hamza'nın (v. 1085/1675) İzharu'l-esrâr üzerine yazdığı Netaicü'l-efkâr isimli ünlü şerhin hâşiyesidir.³⁷ Gayet mufassal ve mükemmel bir hâşiyeye olup ikmal olunamamıştır.³⁸

3-es-Simtu'l-Abkari fi Şerh-i İkdî'l-Cevheri fi'l-Fark Beyne Kesbi'l-Maturidive'l-Eş'ari: Bu eser Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (v. 1242/1826) el-'İkdü'l-cevherî isimli risalesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Cüz-î irade konusunu ele almaktadır. Bu eser; Eser, Dersaadet-1305 basımlıdır.³⁹

4-el-Hallu'l-Mükemmel ala Havaşiyi'l-Siyalkutiale'l-Mutavvel:

Belâgat ilmine dair bu eser, Siyalkûtî'nin (v. 1067/1657) Teftazani'nin (v.792/1390) Mutavvel adlı eserine yaptığı hâşiyeye bir hâşiyedir. Eser, el-Hâşiyetü'l-Cedîde alâ Havâşî's-Siyalkûtîyyeti'l-Vâkı'âtî 'alâ Tarafî't-Tasavvurât diye de bilinmektedir. Eser, Ali Efendi Matbaası, İstanbul, 1276; Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1289; Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1307'de basılmıştır. Eserin, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde 36587 numarada kayıtlı 378 varak bir nüshası vardır. Ayrıca; aynı kütüphanede 36391 numarada kayıtlı 431 varak bir nüshası ve 192 varak, 35941 numarada kayıtlı bir nüshası daha mevcuttur.⁴⁰

5-el-Feydu'r-Revi fi Haşiyeti Havaşî'l-Celal li'l-Gelenbevi: İsmail el-Gelenbevî (v. 1205/1791) tarafından telif ve şerh edilmiş eser üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Bu eserin yazma nüshasını veya matbusunu tesbit mümkün olmadı.⁴¹

³⁶ Sunguroğlu, *a.g.e*, C. II, s. 157; Demirpolat, Enver, *a.g.e*, s. 122-126.

³⁷ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı ve Arapça Tedrisindeki Yeri*, s. 165-6; Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendîgil Ailesi*, s. 84

³⁸ Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s.25

³⁹ Yıldırım, Arif, "Harput'lu Hacı Abdulhamid (Hamid) Efendi'nin Bağdatlı Şeyh Halid'in İrade-i Cüz'îyye Risalesine Yazdığı es-Simtu'l-Abkari İsimli Şerhin Özeti", *Dünü ve Bugünüyle Harput*, (Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman), Elazığ-2005, C.II, s.113.

⁴⁰ Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s.26

⁴¹ Sunguroğlu. *a.g.e.*, II, 163. Tiryaki,Şenol, *a.g.e*, s.29

6-Tabsiretü'l-Hakk ale'l-Ayan fi Hürmeti'l-İsticar ala Kıraati'l-Kur'an: Eserde müellif, para ile Kur'an okumanın sakıncalı olduğu konusunda açıklamalar yapmıştır.⁴² Eser; Nusratu'l-hak 'ale'l-'ıyân fi hurmeti'l-isti'câr 'alâkırâeti'l-Kur'ân ismiyle de bilinmektedir.⁴³

7-Safvetü'l-Efkari'l-Ulema fi İsbati İlmi Nebiyyinabi'l-Esma: Müellifin bu eseri 1315/1897 yılında Matbaa-i Osmani tarafından yayınlanmıştır. Eserin bir nüshası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 780395 ve 805707 demirbaş no.da bulunmaktadır.⁴⁴

8-Cevabu'l-Vezir fi Hürmeti İmtinai'l-Hacc an Duhuli Mekke İnde'l-Vebail-i Kesir: Vebanın çok olduğu zamanlarda hacının Mekke'ye girmekten kaçınmasının haramlığı hususunda verilen cevapları içeren bir eserdir. Bu eser Mamuretu'l-Aziz (Elazığ) valilerinden Süleymaniyeli Abdullah Musib Paşa'nın fetva istemesi ve hatırlatması üzerine yazılmıştır. Bu eserin yazma nüshasını veya matbusunu tespit mümkün olmadı⁴⁵

9-Mükehheletü'l-Ebsar fi Rü'yeti'l-Hilal bi'n-Nehar: Bu eser rama-zan hilalini görmek hususundaki açıklamaları ihtiva etmektedir.⁴⁶ Bu eserin yazma nüshasını veya matbusunu tespit mümkün olmadı.⁴⁷

10-Bağiiyetü'l-Kasid fi Cevabi'l-Es'ileti'l-Varidatu min Amid: Bu eser Diyarbakır'dan müellife gönderilen çeşitli sorulara verilen cevapları kapsamaktadır.⁴⁸

11-el-Burhanu'l-Münevver fi Tahrimi't-Tasvir ve İktinai'l-Mu-savver: Fıkha dair bu eser Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 811908 demirbaş no'ya kayıtlıdır.

12-Tahmisü'l-Kasidetü'l-Münferice: Bu eser, müellifin oğlu Kemaleddin Efendi tarafından Tercüme ve şerh ile beraber bastırılmıştır. Müellifin adı geçen eseri hakkında İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın edebi bir takrizi de vardır.⁴⁹

13-Haşıye-i Veleddiye Hicabisi: Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi, babasının *Velediye Hicabisi* adlı esere yazdığı haşiyeyi tamamlamıştır. Müel-

⁴² Bağdatlı, *Hediiyetü'l-Arifin*, C.I, s.507; Yıldırım, *a.g.m*, s.114. Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde 15 varak olup, 36650 numarada kayıtlıdır.

⁴³ Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s.27

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Harput'lu Abdulhamid Hamdi Efendi (1830-1902) Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi", *FÜİF Dergisi*, S. 6, 2001, s. 1-20; Temel Yeşilyurt, "Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi", *FÜİF Dergisi*, S. 7, 2002, s. 19-32.

⁴⁵ Bkz. Arslan, *Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi*, s. 84. 132

⁴⁶ Yıldırım, *a.g.m*, s.114; Bağdatlı, *Hediiyetü'l-Arifin*, C.I, s.507.

⁴⁷ Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s. 27

⁴⁸ Yıldırım, *a.g.m*, s. 114.

⁴⁹ Bağdatlı, *Hediiyetü'l-Arifin*, C.I, s. 507; Yıldırım, *a.g.m*, s.114.

lifin 1262/1845 yılında yazdığı bu eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 814735 No'ya kayıtlıdır.⁵⁰

14-Nüzhetü'l-İhvan fî Haşiyet-i Tuhfetü'l-İhvan: Müellif bu eserini daha onsekiz yaşında iken yazmıştır.⁵¹Bu eser Mustafa b. İbrahim'in (v. 1176/1762) Tuhfetü'l-ihvân adlı eserine yapılan bir hâşiye olup Arap gramerine dair bir eserdir.⁵²

15-Avamil Tuhfesi-Haşiye-i Harputi: Arap dili ile alakalı olan bu eser, İstanbul Şeref Musa Matbaası'nda basılmıştır. Eserin bir nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 780957, bir nüshası da Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 22 Sel 1472 Arşiv no.da kayıtlıdır.

16-el-Haşiyetü'l-Cedide ale'l-Havaşii'l-Siyalkutiyye: Kutbuddin Razi'nin mantıkla ilgili Şerhu's-Şemsiyye adlı eserine Seyyit Şerif Cürcani'nin yazdığı haşiye Siyalkuti'nin yazdığı haşiyenin haşiyesidir.⁵³

17-Asidetü's-Şehde Şerh-u Kasidetü'l-Bürde: Ankara Milli Kütüphane'de bulunan eser Arapça olup 110 yapraktır. Talik hatla kaleme alınmıştır. Eser 1298/1880 yılında İstanbul Mehmed Esad Matbaası'nda basılmıştır.⁵⁴

18-Manzume-i Naima: Bu eser müellifin babasının yazdığı ama tamamlayamadığı bir kitaptır. İstanbul'da Rıza Efendi Matbaası'nda 1283/1866 yılında basılmış olup, 46 sayfalık bir manzumedir. Eser, Osmanlıca yazılmıştır. Kitap, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp.de 3300748 grup no ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde BB0000014648 ile BB0000014011 demirbaş numaralarıyla kayıtlı nüshaları bulunmaktadır.⁵⁵

19-Haşiye ala Tuhfetü'l-Avamil-Tuhfetü'l-İhvan: Birgivi'nin (ö. 983/1575) Avamil üzerine yapılan şerhe müellif tarafından yazılan bir haşiyedir. İstanbul'da 1276/1859 yılında Bosnevi el-Hacc Ali Efendi Destgahı Matbaası'nda basılmıştır. Kitap, 1298/1880 yılında İstanbul Mehmed Esad Matbaası'nda basılmıştır. Eserin bir nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 782867 demirbaş no.ya kayıtlıdır.⁵⁶

⁵⁰ Eser, Hâşiye 'alâ Şerhi'r-Risâleti'l-Velediyye ismiyle de bilinmektedir. Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî'nin (v. 1145/1732) Velediyye risalesine Abdülvehhâb b. Hüseyin b. Veliyyüddin el-Âmidî bir şerh telif etmiş, bu şerhe de Velediyye Hicâbîsî adıyla babası Ömer Naîmî Efendi'nin (v. 1299/1881) başlayıp tamamlayamadığı hâşiyeyi oğlu Abdülhamid Hamdi Efendi ikmal etmiştir. Eser, Matbaai Âmire tarafından 1333 yılında İstanbul'da basılmıştır.(Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s.27)

⁵¹ Bursalı, *a.g.e*, C.1, s. 288; Bağdatlı, *Hediyetü'l-Arifin*, C.I, s. 507; Sunguroğlu, *a.g.e*, C.II, s.156.

⁵² Tiryaki, Şenol, *a.g.e*, s.25

⁵³ Bağdatlı, *İzahu'l-Meknun*, C. I, s. 389. Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s. 122-126

⁵⁴ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s. 122-126

⁵⁵ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁵⁶ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

20-Sırr-ı Furkan: Müellifin bu eseri Fırat Üniversitesi Kütüphanesi'nde 66453 demirbaş no'ya kayıtlıdır. Eserin ilk sayfalarında eksiklikler söz konusudur.⁵⁷

21-Nusretü'l-Hak: Müellifin bu eseri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 811673 No'ya kayıtlıdır.⁵⁸

22-Mü'ribü'l-Avamil: Eser Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4648 demirbaş no'da bulunmaktadır. Konusu Arap dili ile ilgili kaidelerdir.⁵⁹

23-Haşiye ala Şerhi'l-Akaidi'l-Adudiyye: Eser yazma halinde olup Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 811975 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.⁶⁰

3.İstinsah Ettiği Eserler:

Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi'nin tespit edebildiğimiz istinsah ettiği eserler şunlardır:⁶¹

1-Haşiye ala Tuhfeti'l-Avamil: İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bulunan eserin müellifi belli değildir. Afro-Asyatik ve Sami dilleri ile alakalı olan eser Harputlu Abdulhamid Hamdi b. Ömer Efendi (ö.1245/1829) tarafından 1191/1777 tarihinde istinsah edilerek ayrıca bu esere şerh de yazılmıştır.

2-Nusretü'l-Hak ale'l-İyan fi Hürmeti'l-İsticar ala Tilaveti'l-Kur'an: Eser yazma olup Harputlu Abdulhamid Hamdi b. Ömer Efendi tarafından 1234/1818 yılında Harput'ta yazılmıştır. Eser Arapça olarak kaleme alınmış olup Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 811673 demirbaş no.da bulunmaktadır.

4.Hakkında Yapılan Çalışmalar:

Müellif Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi hakkında tespit edebildiğimiz ilmi çalışmalar şöyledir:⁶²

1-Arif YILDIRIM, “*Harput’lu Hacı Abdulhamid (Hamid) Efendi’nin Bağdatlı Şeyh Halid’in İrade-i Cüz’iyye Risalesine Yazdığı es-Simtu’l-Abkari İsimli Şerhin Özeti*”, Dünü ve Bugünüyle Harput, (Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman), Elazığ-2005, C.II, s.113-139.

2-Bünyamin ERUL, “*Harput’lu Abdulhamit Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber’in Bilgisine Dair Bir Risalesi*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.6, Elazığ-2001, s.1-20.

⁵⁷ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁵⁸ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁵⁹ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁶⁰ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁶¹ Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

⁶² Demirpolat, Enver, *a.g.e*, 1, s.122-126

3-Temel YEŞİLYURT, “Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi”,Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.7, Elazığ-2002, s.19-32.

4-Şenol TİRYAKİ, *Harputlu Abdulhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdan fi Haşiyeti Tuhfeti'l-İhvan'ı (İnceleme ve Metin)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul-2010, (Yüksek Lisans Tezi).